

A pair of red leather Mary Jane shoes is positioned at the top of the frame. Below them, a yellow fabric star with a dark green geometric pattern is partially visible. The background is a dark, textured surface.

PODLE
SKUTEČNÝCH
UDÁLOSTÍ

DÍVKA V ZELENÉM SVETRU

KRYSTYNA CHIGER
DANIEL PAISNER

DÍVKA

V ZELENÉM SVETRU

Copyright © 2008 by Kristine Keren

Všechna práva vyhrazena.

*Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu nakladatele.*

Translation © Petr Kotouš, 2021

Cover © DOBROVSKÝ s.r.o., 2021

© DOBROVSKÝ s.r.o., 2021

ISBN 978-80-277-1539-8 (pdf)

KRYSTYNA CHIGER
DANIEL PAISNER

DÍVKA V ZELENÉM SVETRU

OBSAH

	PODĚKOVÁNÍ	7
Úvod	ANO, PAMATUJI SI	13
1	KOPERNÍKOVA 12	21
2	DÍVKY V ZELENÉM SVETRU	49
3	TADY I ZEMĚ TRPÍ	77
4	ÚTĚK	109
5	PANNA MARIE SNĚŽNÁ	143
6	A ZASE ÚTĚK	171
7	PALÁC	183
8	VĚZEŇ	227
9	OSVOBOZENÍ	245
10	JAK TO BYLO DÁL	259

*Tuto knihu věnuji svým zesnulým rodičům
Paulině a Ignacymu Chigerovým,
aby jejich vzpomínky zůstaly živé...*

PODĚKOVÁNÍ

VYLÍČIT PŘÍBĚH SLOŽITÉHO života není nic snadného. Naštěstí jsem potkala mnoho nadaných a zkušených lidí, kteří mi s vyprávěním toho mého pomohli. Mám na mysli třeba pečlivou a schopnou redaktorku Nichole Argyresovou z nakladatelství St. Martin Press. Poděkování patří také její asistentce Kyla McNeilové. Těmto dvěma ženám a mnoha jejich skvělým kolegům v nakladatelství děkuji za pomoc a laskavý přístup, především však za jejich rozhodnutí podpořit svou práci právě mé vyprávění.

Ráda bych také poděkovala literárnímu agentovi Johnu Silbersackovi z Trident Media Group, který tomuto projektu od začátku důvěřoval a značně jej podporoval. Obzvláště vděčná jsem také svému spolupracovníkovi Danu Paisnerovi za jeho nadšení, trpělivost a pochopení. Při práci na této knize jsme společně strávili nesčetně hodin, během nichž jsme probírali nejrůznější bolestivá a emočně vypjatá témata; jeho podpora pro mě byla v takových chvílích nesmírně důležitá. Bez jeho pomoci bych svůj příběh bezpochyby nesvedla vypovědět tak dobře.

S Danem bychom pak rádi společně poděkovali rabínu Leemu Friedlanderovi z Rekonstrukcionistické synagogy ve čtvrti North Shore v Plandome na newyorském Long Islandu.

Osobní poděkování směřuji ke své rodině – manželu Maria-novi za jeho nekonečnou lásku a pomoc, našim synům Doronovi a Rogerovi a jejich manželkám Michele a Jennifer za neuvěřitel-nou podporu. Současně chci poděkovat oběma našim vnukům a Danielovi za jejich ryzí zájem o příběhy mého dětství a za otázky, jejichž zodpovězení jim pokaždé připadalo neuvěřitelné. Právě díky opakovanému připomínání si utrpení naší rodiny jsem uchovala tyto svoje vzpomínky živé. To je velmi důležité. K napsání této knihy mě vlastně donutili mí vnuci. Jsem poslední žijící člen naší podzemní skupiny a uvědomuji si, že je pouze na mně, abych vypověděla, co se tehdy přihodilo. Pokud to neřeknu já, kdo tedy? Pokud si to nebudu pamatovat já, kdo tedy? Pokud by příběh našeho života v kanalizaci zůstal nevyřčen, mohl by v dalších generacích snadněji zakořenit názor, že holokaust je jen mýtus, který se nikdy neodehrál.

Stejně tak děkuji mnoha svým přátelům, kteří mě v tomto emocionálně i jinak velmi náročném projektu podporovali. Také oni, kteří se mě celá léta vyptávali na mé nepříjemné vzpomín-ky – a chápali, že někdy o nich zkrátka nedokážu hovořit – je pomáhali udržet v mé paměti živé.

Zmínit musím také všechny laskavé pracovníky Muzea památ-ky holokaustu USA ve Washingtonu. Děkuji za jejich hluboký zájem o téma přežití mé rodiny a za jejich neskutečně pečlivou péči o můj drahocenný zelený svetr, který spolu se mnou přežil v příšerných podmínkách oněch čtrnáct měsíců. Dále děkuji kurátorům Imperiálního válečného muzea v Londýně, v němž

probíhá stálá expozice o osudu naší rodiny. Děkuji také lidem z Nadace šoa vedené Stevenem Spielbergem za jejich neúnavné úsilí o vytvoření živoucí a oslovující audiovizuální knihovny, sestavené z výpovědí přeživších holokaustu; je mi ctí, že i příběh mé rodiny je jakožto její součást k dispozici pro účely vzdělávacích programů po celém světě.

Nakonec bych ráda poděkovala také dr. Mordeaji Paldielovi z Muzea Jad vašem v Jeruzalémě za klíčové rešerše pro mou práci a obecně za jeho úlohu při mé snaze přinést svědectví budoucím generacím.

„Kdo jen to na nás seslal? Kdo nás Židy oddělil od ostatních lidí? Kdo umožnil naše dosavadní strašlivé utrpení? To Bůh nás stvořil takové, jací jsme, a bude to znovu Bůh, kdo nás pozvedne. Vydržíme-li všechno to trápení a zbudou-li ještě nějakí Židé, až to skončí, nečeká Židy zatracení. Budou sloužit jako příklad.“

ANNA FRANKOVÁ

„Na počátku Bůh stvořil Nebesa a Zemi. Sám spočinul na Nebesích a Zemi dal lidem. A na Zemi se pak stalo toto...“

IGNACY CHIGER, úvodní věty
z jeho nikdy nepublikovaných
pamětí *Svět v příšeří*

Ú V O D

ANO, PAMATUJI SI

PAMĚŤ, TO JE zvláštní věc. Lest, již strojíme sami na sebe, abychom zůstali propojení s tím, kým jsme byli, s vlastními myšlenkami, s vlastními životy. Je roztříštěná, tak jako sen, jenž se vrací ve střípcích a útržcích. Paměť je odpověď zapomnění.

Pamatuji si – střípky a útržky a celé předivo. Můj otec vždycky tvrdil, že moje paměť je jako lapač. „Kryška to bude vědět,“ říkal. „Kryška si to pamatuje.“ Pro něj jsem byla Kryška. Všichni ostatní mi říkali Kryša a v tom rozdílu to celé vězí.

Ano, pamatuji si. Jakmile jsem něco spatřila, něco zaslechla, něco zažila, odložila jsem si to na později. Někam, kde si to budu moct ve správný čas vyzvednout a znovu zobrazit. Všechny příběhy z mého života, dobře zabalené a bezpečně uschované. Mám je na dosah dokonce ještě dnes, kdy už odešla většina těch, které jsem znala. Jako by tu byli pořád. Jako by se věci, které se odehrály před tolika lety, staly teprve včera.

Mé vzpomínky se vrací v polštině. Myslím polsky, sním polsky, pamatuji si polsky. Procedí se hebrejštinou a nějakým způsobem

se vynoří v angličtině. Netuším, jak to funguje, ale je to tak. Někdy se ještě musí dotknout němčiny a jidiš, abych jim mohla porozumět a vypovědět o nich. Všechny ty myšlenky. Všechny ty okamžiky. Všechny ty pohledy a zvuky a pachy – drobné, roztráštěné útržky bojující o mou pozornost, nutící mě zakusit celek. Vzpomínky na utrpení mé rodiny během druhé světové války jsou celoživotně upevňované vzpomínky dítěte. Zpočátku byly jen mé vlastní, pak jsem na ně vrstvila otcovy, matčiny, dokonce vzpomínky mého mladšího bratra. K nim jsem přidala postřehy těch, již sdíleli naše martyrium, i příběhy nalezené v knihách. Možná jsem byla pouhé dítě, ale vše, co jsem spatřila, zaslechla a zažila, jsem ve své mysli mnohokrát přerovnála. Tyto nahromaděné vzpomínky přežily dodnes.

Ano, pamatuji si, jaké to bylo, vyrůstat jako malá holka v pulsujícím šestisetisícovém Lvově. Lidé mu přezdívali Malá Vídeň. Bylo to město klikatých dlážděných ulic vedoucích k majestátním chrámům a k domům s otevřenými dvory překypujícími pestrobarevnými květinami a nádhernými fontánami. Většinu obyvatel tvořili Poláci, ale žila zde také spousta Židů a Ukrajinců – Židů tu před válkou bylo na 150 000. Tady jsem žila, toto bylo místo mého dětství plného výsad a nadějí, jež nakonec zničila zanedbanost a netolerance. Tady naše životy obrátily vzhůru nohama dvě okupace, napřed sovětská, jež ohrozila naši svobodu, a posléze německá, která ohrozila samotné naše životy. Tady se všechno, co bylo zpočátku krásné a zalité sluncem, proměnilo v zoufalství a propadlo do temnoty.

Pamatuji si na našeho pinče Puška a jeho sněhobílou srst. Říkali jsme mu Pušek, protože byl na omak jemný, jako když zaboříte ruku do husího prachového peří. Můj otec ho přinesl

domů v den, kdy se narodil můj mladší bratr Pawel, byl to nezapomenutelný dárek. Strávil s námi dva roky, přečkal celou sovětskou okupaci, ale když přišli Němci, museli jsme ho dát pryč. Jeho štekání by nás mohlo prozradit. Moje matka ho odvedla kus za město k jedné paní. Neřekla mi, že ho tam bere, protože by mě to akorát rozplakalo. Ten pes, to byla moje první skutečná válečná ztráta. Samozřejmě že jsem plakala. Uplynuly dva dny a slyšíme škrábání na dveře. Byl to Pušek, vrátil se! Urazil celou tu cestu z předměstí, snad deset kilometrů, jenže my ho přesto museli vrátit té paní a já to obřečela znovu.

Pamatuji si na piano značky August Förster a na německého důstojníka, který nám ho zabavil. Jmenoval se Wepke, přišel k nám do bytu sebrat, co se mu zachtělo. To se dělo po celém Lvově, po celé Evropě. Z židovských domácností si němečtí důstojníci, příslušníci SS a gestapa udělali jakýsi bleší trh. Stihli si rozebrat náš majetek a zbývající cennosti dříve, než bychom se jich museli vzdát sami. Důstojník Wepke se posadil k pianu, přešel prsty po klávesách, pohladil dlaní lak na ušlechtilém dřevě a prohlásil, že je to jeden z nejkvalitnějších nástrojů, jaký kdy viděl. Musel vědět, o čem mluví. Hrál úžasně, jako opravdový virtuos.

Pamatuji si, jak jsem se schovávala v prostoru pod parapetem. Někdy to byli Němci, kdo nás přišli hledat. Jindy Ukrajinci, ti byli v mnoha ohledech horší. Můj otec byl manuálně zručný a stavěl nám důmyslné skryše za falešnými zdmi a úkryty v hlubinách skříní, kam jsme s bratrem mohli zalézt, když oba rodiče odcházeli do práce. Nakonec pro nás dva pod oknem vybudoval falešnou stěnu, za níž nás pokaždé zavřel. Potřebu jsme vykonávali do nočníků, na nichž jsme seděli. Ve stísněném prostoru se

nedalo hýbat a vzduchu tam bylo jen tak tak. Celý den jsem se strachovala, co by se stalo, kdyby se jednou otec domů nevrátil, kdyby ho sebrali rovnou na ulici jako tolik dalších Židů. Kdyby moji matku zastřelili během dlouhé pěší cesty z pracovního tábora Janowska v kopcích nad městem, kde šla německým vojákům uniformy. Kdo by nás potom z naší skrýše vysvobodil? Kdo by se vůbec dozvěděl, že tam jsme?

Pamatuji si, jak sedíme se členy mé rodiny a nějakými zatím ještě cizími lidmi natěsnaní ve sklepech jednoho z domů v ghettu, když se jistý údržbář městského kanalizačního systému jménem Leopold Socha uvolil starat se o nás v podzemních tunelech a rourách pod Lvovem, pomoci nám najít úkryt, nosit nám jídlo a potřebné věci. Poldek, jak ho oslovoval můj otec, byl napravený zlodějíček a přesvědčený katolík, jenž věřil, že mu pomoc při našem ukrývání před Němci přinese vykoupení. Byl to laskavý a velkorysý člověk, jehož široký úsměv v nezvykle kulatém obličejí dokázal prozářit i naše bezútěšné útočiště. Naši spásu považoval za svou vlastní, příležitost ke svému vykoupení.

Pamatuji si na prostý zelený svetr, který mi babička upletla, kdy jsme ještě společně bydleli v našem rozlehlém bytě v Koperníkově ulici číslo 12. Matka mého otce. Jeho rodiče se rozvedli a jeho otec se znovu oženil. Toto ale byla moje pravá babička. Ráda pro mě pletla oblečení. Ne že bych byla vždycky hodné děvče, často jsem jí prováděla naschvály. Třeba jsem popadla klubíčko vlny, odběhla s ním a někam ho schovala. Nebo jsem jí vytáhla jehlice z posledního řádku, když pletení na chvilku odložila. Navzdory takovému zlobení mi upletla spoustu krásných věcí. A nejen mně, ale každému z naší rodiny. Činilo jí to velké potěšení. Ten zelený svetřík byl můj nejoblíbenější. U krku měl

naznačený lem s krajkovým vzorem. Když potom babičku při jednom zátahu sebrali a odvěkli, byl pro mě ještě drahocennější. Jakmile jsem si ho oblékla, jako bych ucítila její vřelé objetí. Že se mnou ten svetr přečkal celou válku, byl jen jeden z celé řady malých zázraků, které se mně i mé rodině přihodily. Coby exponát na stálé výstavě Muzea památky holokaustu USA ve Washingtonu připomíná utrpení všech židovských dětí během války. Mně samotné vždycky připomene dítě, jímž jsem byla.

Pamatuji si noc, kdy se likvidovalo ghetto, na poslední zátah. Bylo to 30. května 1943. V té době už více než 100 000 židovských Židů trpělo v koncentračních táborech nebo bylo zavražděno. Pamatuji si na rozruch a zmatek, na křik a vřavu. Pamatuji si pocit čiré hrůzy. Někdy kolem půlnoci začali Němci vyhánět lidi z jejich baráků a nakládat na korby nákladních vozů, které odjížděly buď do tábora Janowska, nebo na místo jménem *Piaski* – to byly písečné jámy severozápadně od města, kde Židy postavili do řady a zavraždili. Naše zhruba desetičlenná skupinka se v zoufalé snaze uniknout dopadení procpala skrz díru, kterou můj otec s ostatními muži narychlo vykotali. Dalších několik tuctů lidí se v podobném zoufalství vrhlo do kanálů přímo z ulice. Všichni dohromady jsme takto zaplavili stoky v naději, že tam mezi krysy a výkaly nalezneme útočiště.

Pamatuji si malou dutinu, v níž jsme proseděli první tři dny našeho dlouhého pobytu v podzemí. Skličující okamžiky. Kolem visely pavoučí sítě tak silné, že by snad dokázaly zadržet i krysy hemžící se kolem. Stovky a stovky krys. Snad tisíce. Časem jsme si na ně zvykli, stejně jako ony na nás, hůře jsme si však zvykali jeden na druhého. Stěny byly kluzké od výkalů a vlhkosti vzlínající z kanalizace. Všechny povrchy pokrývali žlutí červíci.

Zatuchlý vzduch odporově páchl. Na zemi bylo bahno a kaluže odpadní vody. Sedět se dalo jedině tam nebo na dvou velkých zešíkmených kamenech.

Pamatuji si na úplavici, která nás všechny sužovala prvních několik týdnů. Nejhůře postihla mě s bratrem. Neustávající průjem, nevolnost, závrať. Matka navrhla, abychom chodili vyměšovat stranou a udrželi tak náš úkryt aspoň trochu v čistotě. Jako bychom museli sami sebe obelhávat, že jsme pořád ještě lidmi.

Pamatuji si, jak se každý den některý z mužů odplazil skoro dvoukilometrovým bludištěm úzkých trubek – některé měly průměr pouhých čtyřicet centimetrů – pro pitnou vodu prosakující z fontány nahoře na ulici. S naplněnou konvicí v zubech pak couval zpět, protože v potrubí neměl dost místa k otočení. Takto jsme každý získali jednu do tří čtvrtin naplněnou sklenici vody denně. Naši rodiče však svůj podíl přenechávali nám dětem, protože jsme byli tolik nemocní. Sami však na tom nebyli o nic lépe.

Pamatuji si, jak po několika týdnech bratrův nárek tak rozčílil jednoho protivného muže v naší skupině, že začal vyhrožovat jeho zastřelením. Jmenoval se Weiss a měl pocit, že nám velí. Nějak si umanul, že by to kvílení mohlo být slyšet nahoře na ulici.

Pamatuji si na *čvacht, čvacht, čvacht* Sochových bot, jak se k našemu úkrytu každý den brodil vodou. Díky ozvěně v potrubí jsme věděli předem, že se on a jeho kolega Stefek Wroblewský blíží. Ty čvachtavé zvuky nám pokaždé slibovaly kousek chleba a novinky o probíhajících bojích.

Pamatuji si tlumený pláč dítěte, které se narodilo jedné mladé ženě po několika měsících naší podzemní anabáze. Manžel ji opustil už v prvních týdnech a ona své těhotenství před námi

ostatními tajila. Svě starší dítě hned po zahájení německé okupace předala nějaké ukrajinské ženě v naději, že u ní bude v bezpečí.

Toto vše a ještě mnohem víc si pamatuji. Požár, při němž jsme se téměř udusili. Povodeň, která přišla koncem jara a málem nás utopila. Chvilke, kdy nechybělo mnoho, aby nás objevili. Vězně, jenž se k naší skupince připojil pár dní před koncem našeho skrývání. Mám ale také dobré vzpomínky. Veselé scénky, které nám vymýšlel otec, abychom přišli na jiné myšlenky, a my je pak předváděli. Vtipkování a smích. Skálopevné pouto vytvořené mezi těmi z nás, kteří se dočkali i posledního úkrytu. Matka mu říkala Palác, protože já a bratr jsme se v něm mohli postavit, byl tam dokonce i prostor pro vaření a pro koupel jednou týdně. Místa samozřejmě nebylo příliš, ale stačilo. Především si ale pamatuji na vřelé city, které jsme všichni chovali k Leopoldu Sochovi. Nepřestal nám pomáhat, ani když nám došly peníze a už jsme mu nemohli platit.

Pamatuji si na hluk bombardování ruským letectvem, když se fronta přiblížila až ke Lvovu a v novinách, které jsme měli k dispozici, se začalo psát o blížícím se konci bojů. Jenže my měli strach, aby nás bomby, jež nás snad měly osvobodit, naopak při dopadu na ulici nad naší hlavou nezabily v podzemním doupení. V posledních dnech jsme po pravdě prožívali směs nadšení a hrůzy. Cítili jsme také úzkost z toho, co nás čeká dál.

Pamatuji si na den, kdy nás Socha dovedl k jedné svislé šachtě a postrčil nás k železnému žebříku. Ten ústl na dvorek, kde se shromáždil jásající dav. Po takové době strávené v podzemí, kam nepronikl ani paprsek denního světla, jsem sotva viděla. Měla jsem na sobě svůj drahocenný zelený svetr, který musel vypadat jako kus hadru. Jaký na nás asi byl pohled! Roztrhané šaty,

pomlácená, špinavá a scvrklá těla. Svět se rozžal do oranžova jako fotografický negativ a tak to trvalo ještě několik dní, než si mé oči přivykly. Jako kdybych se ocitla ve sci-fi filmu.

Pamatuji si, jak jsme se po osvobození pachtili, jak otec hledal práci, jak jsme se snažili nalézt nový domov tam, odkud život dávno vyprchal. Celou tu dobu jsme byli přesvědčení, že protože jsme přečkali Němce, musí to s námi dopadnout dobře. Jenže tak jednoduché to nebylo. Neměli jsme vůbec nic. Pamatuji si, jak jsem chodila do školy v botách vyrobených z novinového papíru, normální boty jsme si nemohli dovolit. Pamatuji si, jak mi školní tajemnice poradila, že bych možná pro vlastní dobro neměla přiznávat, že jsem Židovka. Pamatuji si, jak po válce matka smažila *latkes* a my je s bratrem prodávali na ulici, abychom přispěli do rodinného rozpočtu. Pamatuji si, jak jsme se ze Lvova přestěhovali do Krakova a nakonec do Izraele. Tam člověku někdy připadalo, že každý druhý kolemjdoucí má vytetováno na paži číslo z koncentračního tábora. Tam měl snad každý za sebou podobně neuvěřitelný příběh vlastní záchrany. Tam se téměř nikdo ani nezmínil o holocaustu.

Ano, pamatuji si...

I

KOPERNÍKOVA 12

JAKO PRINCEZNA. PRÁVĚ tak jsem vyrůstala, jako postava z pohádkové knížky. Nějakou dobu to tak aspoň bylo. Narodila jsem se 28. října 1935. V té době Lvov platil za jedno z nejživějších polských měst. Kouzelné, renesanční místo. Ne však nejlepší pro život, když jste Žid. V polovině třicátých let 20. století měl Lvov 600 000 obyvatel, z nichž bylo 150 000 Židů.

My byli samozřejmě Židé, ale nijak nábožensky horliví. Dodržovali jsme šábés. Moje matka Paulina Chigerová pokaždé rozsvítila svíce. Slavili jsme pesach. Do synagogy jsme chodili jen o významných svátcích, po zbytek roku jsme sváteční povinnosti vykonávali doma. Rozsvěcovali jsme svíce *yahrtzeit* k výročí něčího úmrtí, modlitby jsme však někdy vynechávali. Byli jsme Židy spíše na základě tradice než víry, přesto však byla naše domácnost silně prodchnuta vědomím židovské identity. Rodina mého otce v Boha nevěřila. Považovali se za Židy, také své židovství silně vnímali, šlo však více o záležitost odkazu předků než náboženství. Byli socialisté a komunisté. Zaobírali

se především otázkami sociální spravedlnosti. Jak nebýt občany druhé kategorie. Myšlenku, že všechny lidské bytosti jsou rovnoprávné, chápali jako možnost pozvednout Židy na stejnou úroveň s ostatními. Již před válkou totiž Židé ve Lvově zažívali šikanu, obvykle ze strany Ukrajinců. Dnes se o tom nemluví. Možná se na to zapomnělo, ale bylo to tak. Otec mi vyprávěl, jak se mu v určitých částech města stávalo, že po něm na chodníku ukrajinští chlapci svihali břitvami připevněnými na dlouhých tyčích a snažili se mu rozpárat oblečení. Říkal, že trápení a ponižování Židů, kteří jim přišli do cesty, připadalo těm klukům jako hra. Otec měl takových zážitků více, tento konkrétní si ale vybavuji nejsilněji.

Jako malá jsem však o takových věcech neměla tušení. Věděla jsem jen, že bydlíme v nádherném bytě a že mi nic nechybí. Nosila jsem krásné šaty, hrála si s úžasnými hračkami. Babička z matčiny strany mi vozila dárky z Vídně, kam jezdila nakupovat zboží pro svůj textilní podnik. Jednou jsem od ní dostala půvabné hedvábné šatičky a pak už jsem je skoro ani nesvlékla. Poskakovala jsem v nich na rodičovské posteli. Vlastně jsme tam byli dva – já a můj imaginární kamarád Melek. S Melkem jsme byli nerozluční. Hovořili jsme spolu, on mi odpovídal. Neopustil mě ani během skrývání v kanálech. Netuším, jak jsem si toho Melka vysnila ani jak dostal svoje jméno. Melek není nic, v polštině to slovo nenesé žádný význam. Prostě se tak jmenoval. Melek. Společně jsme se při skákání na posteli rodičů něco nasmáli.

Babička mi také vozila nádherné panenky. Darovala mi pro ně úžasný domeček. Měl kuchyňku, několik pokojů i s nábytkem, veškeré vybavení domácnosti. Dnes by jistě stál několik tisíc dolarů. Tehdy to byl můj nejcennější majetek, dokázala jsem se

v tom fantastickém světě úplně ztratit a dlouhé hodiny vymýšlet neuvěřitelné příhody jeho malých obyvatel. V mém domečku pro panenky nebydleli žádní Židé ani křesťané, Poláci či Ukrajinci, Rusové nebo Maďaři. Byli to prostě lidé a žili si šťastně, obklopení svými krásnými věcičkami, krásným nábytkem, krásnou rodinou.

V mých představách stál tento domeček na půvabné lvovské ulici, docela blízko našeho bytu v Koperníkově ulici 12, tehdy nejhezčí části města. Takto se skutečný svět odrážel v mé fantazii. Náš dům tam stojí dodnes a Koperníkova ulice sama se příliš nezměnila, jen je trochu temnější, pochmurnější. Vypadá jinak, než jak si její podobu tolik let nesu v paměti. Její barvy se úplně změnily. Stromy, které ji lemují, se nemají do květu. Nebo možná mají, jen já to nevidím. Možná už se jen nedokážu na město dívat stejnýma očima jako tehdy v dětství, kdy bylo plné pěkných, šťastných věcí. Možná to nedokážu kvůli všemu, co se tam stalo, kvůli vzpomínkám, jak náhle a prudce vyrvali naší rodině všechno, právě tím bytem počínaje. Byt měl čtyři pokoje, hezkou vstupní halu, prostornou jídelnu, kuchyni, dvě koupelny a dva samostatné vchody, jeden pro služebnictvo, druhý pro rodinu a hosty. Na ulici se z domu vycházelo tepanou železnou bránou, do ulice i do dvora vystupovaly balkóny a klenutým stropem nad vnitřním schodištěm proudilo světlo do vstupního prostoru každého jednotlivého bytu.

Náš byt se podobal mému úžasnému domečku pro panenky, byl jako z pohádky. Připadal mi jako palác, protože jsem se v něm skutečně cítila jako princezna. Dlouho jsem byla jedináček, a tak nikdo jiný nerozptyloval pozornost mých rodičů. Všechno se točilo kolem mě. Měla jsem chůvu, která nosila škrobenou

bílou uniformu. Měli jsme služku, tu jsem zase vždycky viděla jen v obvyklém úboru služebných. V kredenci byl vystaven porcelánový servis značky Rosenthal pro dvaatřicet osob, ačkoli si nevzpomínám, že bychom kdy měli u jídelního stolu pro tolik lidí skutečně prostřeno. Myslím si, že je důležité zmínit rozpor mezi tím, jak jsme si žili před válkou, a jak později. Ne že bych se tím chtěla chlubit, ale porovnávat chci, to ano. Jistě, žili jsme si dobře. S matkou jsme pro mě chodily kupovat oblečení do obchodu jménem Mickey Mouse. Obchod se tak pouze jmenoval, s Walem Disneyem neměl nic společného, ale měli tam kvalitní oděvy. Vždycky mě postavili na vysokou stoličku a nějaká paní mě štipala tam i onde a brala mi míry na nové šaty.

Jako princezna, tak jsem si připadala. Tak jsem si žila.

Těžko si představit, k čemu ve Lvově došlo během ruské okupace a jak jej zdrtila německá nadvláda, já si jej však pamatuji jako krásné město. Bylo toho tolik k vidění, všude se dalo skvěle najíst, nabízelo se tolik možností k zážitkům. Sledovat, jak se město kdysi plné citu a naděje a štěstí, rozkládá napřed pod Rusy a pak pod Němci, to byla hanba. Dokonce i dítě jeho přeměnu vnímalo. Za pěkného počasí jsem skoro každý den chodila do parku kousek od našeho domu. Doprovázela mě chůva, a zatímco já si hrála s kamarády, ona seděla na lavičce. Z otevřených oken byl v létě slyšet smích a zpěv. Chodívali jsme si hrát i na dvoreček za domem, kde jsme vydrželi, dokud nebyl čas na večeri. Když v zimě napadl sníh, ulice ztichly, ruch ustal a město vypadalo půvabně jako na pohlednici.

Ano, žila jsem krásný život, jen s chůvou jsem si moc nerozuměla. To byla jediná vada na kráse. Ta přísná žena se nikdy neusmála. S rodiči jsme se smáli neustále, byli jsme pořád samý

vtípek, zato chvíle ve společnosti chůvy probíhaly v dusnější atmosféře. Moc zábavy jsem s ní neužila. Pamatuji si, že se mě snažila neustále něčím krmit a já odmítala jíst. Schovala jsem sousto do tváří, a když se nedívala, vyplivla jsem ho na zem. Nejspíš to ode mě byl akt vzdoru, protože mamince jsem kvůli jídlu žádné problémy nedělala. Ani naší služebné. Jmenovala se Mariša a vždycky říkala: „Paní Chigerová, já nevím, čím to je. S chůvou vůbec nechce jíst, zato s vámi to vždycky spořádá za pět minut.“

Rodičům patřil obchod jménem Zlatý textil na Boimovské ulici, jedné z prvních židovských ulic ve Lvově. Většina obchodů tam byla židovská. Nad nimi byly byty a také v nich bydleli především Židé, ale do našeho obchodu chodili všichni – křesťané, Ukrajinci, Rusové, na tom nezáleželo. Byli to zkrátka dobří zákazníci nejrůznějšího původu. Firmě se velmi dařilo. Matka tam pracovala na plný úvazek, což tehdy nebylo obvyklé. Mně to však připadalo normální. Nic jiného jsem totiž neznala. Stejný úvazek měla v obchodě také babička – mamincina matka –, takže se mi to opravdu nezdálo nijak zvláštní. Také prarodiče obchodovali s textilem a obchod mých rodičů jako by ten jejich rozvíjel.

Procházky s chůvou často končily v našem obchodě, kde jsme čekaly, až maminka skončí s prací. Jak ráda jsem tam chodila za všemi těmi úžasnými materiály, zásobami a vůněmi! S nakupujícími se netrhly dveře. Všude ležely obří role látek, maminka zákazníkům vždycky kus odmotala a ukazovala jim vzory. Rozprostřela látku na velkém stole a rukama ji uhlazovala. Pohybovala se přitom tak rázně, tak odbornicky. Bylo mi mezi všemi těmi dospělými a těmi ušlechtilými látkami dobře. Cítila jsem pýchu při pohledu na maminku, vykonávající tolik

důležitou práci, jak kvůli různým důležitým úkonům pobíhá po krámě a pomáhá lidem vybrat ten nejlepší materiál a zvolit to pravé řešení. V obchodě mých rodičů se všichni až chvíli vzrušením – vždyť tu mohli pořídit kdo ví jaké skvělé věci, třeba závěsy do bytu nebo šaty pro výjimečnou událost. V tom obchodě si lidé připravovali své budoucí štěstí.

Někdy jsem večer čekala na schodech před obchodem. Dodnes si pamatuji, jak kolem mě jednou prošla mamčinina pravidelná zákaznice a zeptala se mě, jakou barvu mám nejraději. Oslovila mě mým jménem, Kryša. Tak mi říkali všichni kromě mého otce, pro kterého jsem byla vždycky Kryška. První varianta byla obecně používaná zdobnělina mého jména Krystyna, druhá byla mnohem důvěrnější. V polštině je ten drobný rozdíl jasně slyšitelný. Odpověděla jsem jí, že nejraději mám žlutou, a když ta paní za nějakou chvíli vyšla s nákupem zase ven, vložila mi do dlaně kousíček žluté látky. Jen ústřížek, dobrý leda pro můj domeček pro panenky. Maličkost, která dítěti udělá obrovskou radost.

V létě jsme jezdili na prázdniny na polský venkov. Lvovské židovské rodiny to tak dělávaly často. S tetičkou a její rodinou jsme si společně pronajali dům a v něm jsme každý rok strávili dva měsíce. Otec se přes týden vracel do Lvova, maminka ale přes léto do práce nechodila. Byl tam takový klid! Kam jste pohlédli, všude samé žluté slunečnice. Nekonečná pole žlutých slunečnic. Jak já ty květiny milovala! Většinu prázdnin jsem strávila pobíháním po těch lánech, ztracená ve své vyfantazírovaném světě. Pamatuji se, jak po mně jednoho dne chtěli nějakou pomoc v domě, ale já odmítla. Paní, od které jsme měli dům pronajatý, mě vyplísnila a řekla: „Když nebudeš poslouchat, přijde si pro

tebe baba Jaga.“ To mě sice vyděsilo, ale poslechnout jsem stejně nehodlala. Místo pomáhání jsem si šla raději hrát ven. Měla jsem strach, ale zároveň jsem byla statečná.

Můj otec se jmenoval Ignacy Chiger a nemyslím, že ho práce v obchodě naplňovala. Zajišťovala mu velmi slušné živobytí a za to byl vděčný, ale kdyby bylo po jeho, věnoval by se něčemu jinému. Byl to velmi inteligentní člověk s kreativní myslí. Získal doktorát z filozofie a historie. Mohl by dělat cokoli, kdyby ovšem nechodil do školy v dobách, kdy Židům byly určité profese zapovězeny. Šlo o důsledek vládní politiky zvané *numerus clausus*, která vycházela ze zákonů z roku 1726. I na tomto vidíme, že to polští Židé měli značně složité ještě před druhou světovou válkou, dokonce dlouho před Němci. Z otce by se stal lékař, jenže medicínu studovat nesměl. Mohl se za studii vystěhovat do jiné země, ale to vůbec nebylo snadné. Složitě bylo i přijetí na filozofii a historii. Během přednášek vedle něho nechtěl nikdo sedět. Dost možná by ani nedostal titul, nebýt jeho dobrého přítele, shodou okolností Ukrajince, který mu dělal jakéhosi tělesného strážce. Chránil mého otce před mladými ukrajinskými gaunery, kteří měli na Židy obzvláště spaden. Jakmile otec dostudoval, usoudil, že ze všech možností, které má k dispozici, bude nejlepší rozjet vlastní podnikání na základech rodinného obchodu svých rodičů, a zaznamenal pak značný úspěch. Obchod zajistil naší rodině pohodlný život, jakkoli neumožňoval další rozvoj intelektuálního života. Tatínek se tedy stal obchodníkem a prodejcem, nikoli univerzitním profesorem, nikoli lékařem či uznávaným spisovatelem, a četbě, studiu a promýšlení nových myšlenek se věnoval dál jen ve volném čase. Jemu to však nevadilo, protože se dokázal postarat o svoji rodinu. Na ničem nezáleželo víc.

Našemu koutu světa, tomu našemu polskému koutku, se dařilo dobře až do roku 1939. Hned na počátku toho roku se stala jedna báječná věc, kterou však vystřídal cosi hrůzného. Obě tyto události změnily můj život naprosto od základů. Tou báječnou věcí mám na mysli narození mého bratra Pawła. My jsme mu všichni říkali Pinio. Přišel na svět 18. března 1939. Na ten den připadl jeden církevní svátek a já musela s chůvou Marišou ven. Matka měla родit doma a rodiče nechtěli, abych se jim v tom očekávaném rozruchu pletla, a tak mě chůva vzala do parku a potom do synagogy. Mariša samozřejmě nebyla Židovka, chtěla jen vidět bohoslužbu, jenže já ji neustále tahala za ruku a vyžadovala, abychom se vrátily domů. Vytušila jsem, že přicházím o něco důležitého. O dětech a těhotenství jsem neměla ani ponětí, ale rozpoložení rodičů jsem měla dobře přečtené. Věděla jsem, že se děje něco, o čem mi neřekli. Když jsme pak konečně dorazily zpátky, tatínek prohlásil, že má pro mě dárek, já vstoupila dovnitř a spatřila maminku, jak v náručí drží Pinia. Ocitl se mezi námi nějak takto, myslala jsem si: maminka připravila na koberec u okna pár kostek cukru, přiletěl čáp, cukr sezobal a místo něho tam nechal ležet mého bratra. Věřila jsem tomu několik let.

A ještě jeden dárek na mě tehdy odpoledne čekal – nádherný pinč, kterého jsme pojmenovali Pušek. V překladu to tak nevyzní, ale to jméno v jistém smyslu odkazuje k husímu prachovému perí, připomínajícímu čerstvě napadaný sníh. Náš Pušek byl maličký a bílý jako sněhová koule. Doplnil dva žluté kanárky, sídlící v kleci v obývacím pokoji, a z naší domácnosti se tak stal skutečný zvěřinec. Byt vířil zvuky a pohybem jeho dětských a zvířecích obyvatel. Ruchem tolik radostným! Otec pořídil psa kvůli mně, aby mi vynahradil, že se teď matka bude muset starat

o novorozence. Nevěděl, jestli z toho nebudu smutná, a chtěl mě potěšit, jak se jenom dalo. Nemusel si ale vůbec dělat hlavu, protože malý Pinio mi dopřával radosti až až. Teď jsem neměla jednu, ale rovnou dvě nové hračky.

Ráno 1. září 1939 však došlo k něčemu strašnému. Otec mě dovedl k oknu a ukázal na německá letadla Messerschmitt na obloze. „*To jest koniec.*“ Tohle je konec. Vysvětlil mi, co se děje, jak Němci vstoupili do války, že přednedávnem zaútočili na západní část Polska a teď už došli až k branám Lvova.

„Moje Kryško,“ uzavřel se smutkem v hlase. „Tohle je konec.“

Zůstala jsem celá popletená. Ani ne vyděšená, spíš zmatená. Z útržků hovorů u večere nebo nad novinami jsem tak nějak tušila, že se schyluje k válce. Dávala jsem pozor, co se kolem děje, ráda jsem měla přehled, ale samozřejmě jsem byla ještě dítě. Na výbuchy bomb mě nikdo nepřipravil. Znělo to, jako by nám dopadaly přímo před okny, ačkoli ve skutečnosti největší škody působily na druhé straně města. Až po letech jsem se dočetla o proslulém německo-sovětském paktu o neútočení a pochopila, že přelety letadel nad centrem města byly spíše pro efekt. Ruský ministr zahraničních věcí Vjačeslav Molotov se dohodl se svým německým protějškem Joachimem von Ribbentropem, že německá armáda přímo do Lvova nevstoupí. O tom jsme však tehdy neměli tušení. Věděli jsme pouze, že na město dopadají bomby, a spěchali jsme do sklepa, který nám sloužil jako bunkr k přečkání náletu. Čas tam dole mi pomáhala krátit domovníkova dcera, holčička asi stejně stará jako já. Jmenovala se Danuša a měla nádherné blond vlasy. Bydlela v prvním patře našeho domu, a když bomby utichly, šla jsem s ní k nim domů na něco k jídlu. Moje matka zůstala ve sklepě s otcem a Pawlem.